

Publicerad hos *Tankeverksamheten inom Arbetarrörelsen i Göteborg*:

<http://www.tankeverksamheten.se/>

Bloggarkiv 2015-12-20.

En död Marx, en åldrad Liedman och dagens unga vänster

Ingvar Johansson (åldrad författare)

Inledningsvis

Ingen ekonom, sociolog eller statsvetare har under 1800- eller 1900-talet med sådant eftertryck som Marx och Engels i *Kommunistiska manifestet* hävdad att kapitalism medför globalisering. Och ingen svensk har sådan detaljkunskap om Marx och Engels liv, läror, olika uttolkningar av dem, samt omgivande idésammanhang som Sven-Eric Liedman har. Vad händer då när Liedman idag när globaliseringen blivit verklighet tar sig an att beskriva Marx liv och åsikter, vilket han gör i den nyligen utkomna 800-sidiga boken *Karl Marx. En biografi* (Bonniers 2015)?

Den som på förhand, likt mig själv, trott att här kommer nu enbart den åldrade idéhistorikern Liedmans försök att ge en akademiskt sammanfattande presentation av Marx hela liv och åsiktsutveckling, den personen har grovt misstagit sig. Boken vill också ingripa politiskt. Redan på bokomslaget slås Liedmans politiska ärende upp: ”Trots att det snart har gått 200 år sedan Karl Marx föddes är han en rykande aktuell kritiker av dagens kapitalism.” I en intervju (Sydsvenskan 8/8 2015) betecknar sig Liedman som ”frihetlig socialist”, och bokens övergripande budskap passar som hand i handske till dagens utomsocialdemokratiska vänster. Liksom i en stor del av denna, så finns i Sven-Eric Liedmans politiska tänkande bara kapitalismkritik och utopi – däremellan endast ett stort tomrum. Det är för att uppmärksamma detta jag författat den här motskriften.

Marx, marxismen och engelsismen

I mer än tjugofem år, med början i tidigt 1970-tal, blev för många svenskar Liedmans presentation av marxismen i boken *Positivism och marxism* deras första ”date” med marxismen. Men de glasögon genom vilka han då såg på Marx har han tagit av sig. Nu är det nya som gäller. Och han vill inte ens nämna att han någonsin haft andra, vilket jag återkommer till i ett senare avsnitt. Han sammanfattar sitt nya synsätt så här:

Jag kan lokalisera gränsen mellan honom [Marx] och efterföljarna, ja, mellan honom och Engels: det som kallas marxism, borde menar jag, rätteligen kallas engelsism. Marx skapar inte något system. Som forskare och författare är han snarare en Faustfigur, ständigt på väg vidare i kunskapens ändlösa värld. (s. 21)

Alla Marxkännare vet att Marx själv inte satte på pränt någon allmän marxistisk världsåskådning – detta gjordes av Engels – och att Marx som person var vad Liedman kallar en Faustfigur. Det specifika med Liedmans nya bok är inte dessa påpekanden, utan det faktum att Liedman förkastar alla hittillsvarande Marxtolkningar, och därför vill döpa om marxism till engelsism. Trots detta anser han emellertid att dagspolitiskt intresserade personer kan lära sig väsentliga saker av att läsa Marx. Han säger att han med boken strävar efter att förklara ”varför Marx är en aktuell tänkare ännu på 2000-talet” (s. 20).

Själv har jag svårt att tro att den väl utvecklade praktisk-politiska sidan hos Faustfiguren Marx inte skulle ha förstått, att hans teorier behövde draghjälp av systemliknande populariseringar. Han och Engels skrev ju tillsammans *Kommunistiska manifestet* (1848), och Engels ”världsåskådningsbok” *Anti-Dühring* (1878) kom ut medan Marx levde. Jag tycker t.o.m. att det Liedman själv säger i avsnittet ”Anti-Dühring” stödjer min uppfattning.

Liedman hävdar trots sitt förkastande av marxismen, att Marx är ”handfast och direkt nog att inspirera till dagsaktuell kritik av kapitalismens senaste bravader, politikens tillkortakommanden och de nutida makthavarnas knäfall inför en fetisch som Marknaden” (s. 682). Marx dog 1883. Men på det sätt han förutspådde globaliseringen förutspådde han på intet vis planekonomiernas uppkomst och fall, välfärdsstaternas (åtminstone temporära) framgångar, eller de grymheter i 1900-talets historia som gjort att FN:s centrala dokument postulerar existensen av mänskliga rättigheter.

Liedman kunde däremot med efterklokhet ha sagt, och borde definitivt ha sagt, att när man läser Marx så bör man i bakhuvudet ha med sig 1900-talets historia, speciellt de reellt existerande planekonomierna, välfärdsstaterna och mänskliga rättigheterna. Men det gör han inte. Reflektioner över planekonomier, välfärdsstater och mänskliga rättigheter lyser, precis som reflektioner över hans egen tidigare marxism, helt med sin frånvaro. Jag finner detta märkligt. Inte så att jag vill avråda någon från att läsa Marx egna texter, tvärtom; men de skall läsas med betydligt fler nypor salt än de få Liedman strör över dem.

Liedman anser naturligtvis att ”[Marx] ska själv inte betraktas okritiskt. Både det enastående och det mindre hållbara – ja, det rent förkastliga – måste hållas fram i ljuset. Det kan bara ske genom en grundlig genomgång av det han åstadkommit” (s. 20). Men Liedman förbiser i sin bok ibland en sak. Ideologier ska inte bara bedömas utifrån vad som är hållbart och ohållbart i det som faktiskt hävdas, utan också utifrån om de inte också innehåller blinda fläckar, dvs. viktiga saker som blir utsagda men är av högsta ideologiska relevans. Jag ska i de kommande avsnitten försöka reparera denna brist i Liedmans bok.

Den del av dagens svenska vänster som förkastar allt socialdemokratiskt tänkande tycker, att i kampen för en bättre värld så behöver individuella mänskliga rättigheter inte ges någon betoning. Deras jämlikhets- och frihetsvision är en oartikulerad dröm om en i framtiden realiserad problemfri kollektiv gemenskap; och i den är naturligtvis tal om mänskliga rättigheter överflödigt. De pratar mycket vagt om ett sätt att leva som ligger bortom ”det kapitalistiska sättet att leva tillsammans”.

Det är detta förkastliga superutopistiska politiska förhållningssätt Liedman med sin bok försvarar och förstärker. Bokens avslutas så här:

*[Marx] har inga entydiga svar på frågan om vägen till en sådan [mänsklighetens] frigörelse: valurnorna eller blodiga uppror eller en kombination av båda. Det är inte heller med dessa svar som han idag har sin aktualitet. Det är som kapitalismens store kritiker han lever vidare. Som kritiker låter han oss någon gång **ana** en positiv motbild av mänsklig verksamhet där gemenskap kan samsas med frihet och lust med allvar.*

Det är en möjlig utopi också för vår tid. (s. 683; betoning tillagd)

Här har Liedmans tal om att Marx är ”handfast och direkt nog att inspirera till dagsaktuell kritik” kompletterats med Marx oartikulerade vision om det goda samhället. De som var för planekonomier kritiserade kapitalismen och ville avskaffa den, de som är för välfärdsstater kritiserar den existerande kapitalismen och vill modifiera den. Liedman har valt att, liksom den utomsocialdemokratiska vänster jag har i åtanke, inte säga ett enda ord om dessa två typer av kapitalismkritik och vad de ser som botemedel.

Stora delar av både den ryska bolsjevikiska eliten och pionjärerna inom svensk socialdemokrati hade verkligen läst sin Marx. Vår svenske socialdemokratiska statsminister 1925–26, Rickard Sandler, gjorde den första svenska översättningen av *Kapitalet* (publicerad 1930–33), och en annan av socialdemokratins pionjärer, Axel Danielsson, stod för en nyöversättning av *Kommunistiska manifestet* (1886). Såvitt jag förstår är det fullt möjligt att några av dem som Liedman vill nå, efter sin Marxläsning börjar tro på planekonomier som ett steg på vägen mot utopin, och att andra av dem börjar tro på ett globalt välfärdsstatligt tänkande som ett steg på vägen mot utopin. Det förra tycker jag vore förfärligt, och det senare förträffligt. Men Liedman tycks överhuvudtaget inte bry sig om dessa två möjliga utfall av sin bok. Han riktar sig uppenbarligen primärt till personer som inte heller bryr sig om dessa alternativ.

Marx och mänskliga rättigheter

En av Marx skrifter är den mycket tidiga ”Om judefrågan” (1843). På svenska kom den för första gången i det av Liedman redigerade urvalet *Människans frigörelse* (1965), och i hans egen översättning. Skriften har i modern tid kastat en mörk skugga över den unge Marx av två speciella skäl. Marx skriver här ibland som om han trots sin helt igenom judiska härkomst är antisemit, och han förkastar helt den franska revolutionens deklARATION om mänskliga rättigheter. Det ogrundade i den första anklagelsen reder Liedman ut (s. 116–21). Men den andra anklagelsen, alltså att Marx är emot mänskliga rättigheter, nämner han överhuvudtaget inte. De som läser Liedman, följer hans råd att hoppa över engelsismen och istället gå direkt på Marx originaltexter via Liedmans bok, kan då utan kommentarer från dennes sida läsa följande:

Framför allt kan vi fastslå det faktum att de så kallade mänskliga rättigheterna till skillnad från de medborgerliga rättigheterna intet annat är än rättigheter för medlemmen av det borgerliga samhället, dvs. för den egoistiska människan, för människan som är skild från andra människor och det allmänna. (Människans frigörelse s. 39)

Ingen av de så kallade mänskliga rättigheterna går alltså utöver den egoistiska människan, dvs. människan sådan hon som medlem av det borgerliga samhället är inriktad på sig själv, sina privatintressen och sitt privata godtycke men avskild från det allmänna. (Människans frigörelse s. 41)

I inledningen av sin bok tar Liedman avstånd från uppfattningen att ”allt som har förverkligats i Sovjet och Kina var förberett hos Marx” (s. 9). Och jag är den förste att instämma i hans avståndstagande. Men här finns en följdfråga att beakta om man vill försöka förbättra världen: är det något som man i efterhand kan säga saknas i Marx skrifter, vilket skulle försvårat att ha honom som officiell ikon i förtryckarsamhällen? Liedman ställer också själv ”frågan vad som finns i hans [Marx] verk som kunnat inspirerar till en så katastrofal utveckling” (s. 668), men han tar trots detta inte upp frågan om Marx syn på mänskliga rättigheter. För mig är svaret på frågan uppenbart: Marx och den traditionella marxismen överbetonar så till den milda grad gemenskapsaspekten i människans liv att de tappar bort behovet av individuella mänskliga rättigheter.

Förnekandet eller osynliggörandet av mänskliga rättigheter i marxismen beror emellertid inte enbart på marxismens överbetoning av gemenskapsaspekten. Det har också viss grund i marxismens motvilja mot att införa moraliska principer i politiken. Och lika litet som i fallet med ”Om judefrågan”, så går det här att säga att fenomenet inte finns hos Marx utan bara hos engelsismen. I det mycket citerade förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* (1859) skriver Marx: ”Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras vara, utan tvärtom deras samhälleliga vara som bestämmer deras medvetande.” Det går lätt att tolka som att all moral ur teoretisk synpunkt ska förstås som rena reflexer av underliggande ekonomiska strukturer och maktförhållandena, och att därför – ur praktisk synpunkt – *inga moralprinciper ska i politiken propageras som universella*. Så har det också uppfattats av många marxister. Låt oss nu se på Marx själv.

Marx var ledande i den grupp som skrev den första Internationalens sedermera berömda Inauguraladress (1864). Han var inte bara (som Liedman betonar) besatt av sina forskningsprojekt, han var också samtidigt en mycket praktiskt lagd politiker. Som sådan förstod Marx mycket väl behovet av att i politiken växla mellan angrepp, försvar och kompromisser. I Inauguraladressen sägs att arbetarrörelsen ska kämpa för sanning, moral och rättvisa, men detta var från Marx sida en kompromiss. Detta faktum beskriver Liedman så här:

[Marx] medger att han tvingats göra vissa tillägg. Före de tio punkterna måste han foga in två fraser om plikt och rätt och en annan om ”sanning, moral och rättvisa”. ”Men”, tillfogar han lugnande, ”de är så placerade att de inte kan göra någon skada.” [...] Marx ovilja mot sådana deklamationer innebär inte att han skulle ogilla själva de ideal som uttalas i och genom dem. Han hävdar däremot att de är verkningslösa i ett klassamhälle. (s. 590)

När jag läste detta började jag undra vad Liedman själv tycker, och vad han därigenom också tycker att dagens unga vänster ska tycka. Anser han, likt Marx, att man egentligen bör avstå från allt propagerande av sanning, moral och rättvisa (och då också formell demokrati och mänskliga rättigheter)? Jag lade ifrån mig den färdiglästa boken utan att ha fått något svar.

Ibland har jag fått för mig – rätt eller fel – att många av de vänsterpersoner som idag överbetonar människans gemenskapsbehov kanske lever i en lycklig liten konfliktfri kollektiv gemenskap. Och att deras misstag består i att de tror att en sådan typ av grupp-gemenskap kan uppstå också globalt. Denna min spekulering kan emellertid inte vara förklaringen till Liedmans negligering av frågan om individuella mänskliga rättigheter.

I en stort uppslagen intervju med honom i Sydsvenskan (8/8 2015) berättar Liedman att han aldrig varit medlem i ett parti. Intervjuaren (Per Svensson) skriver: ”Ett sådant medlemskap hade inte varit förenligt med hans behov av frihet, säger han.” Liedman om någon, tycks det mig, måste i sig ha haft en betydande psykologisk motivation att inte bara betona gemenskapssidan i människans behovsstruktur, utan också den individualistiska sidan. Synd att han av någon anledning aldrig låtit denna sida ta sig intellektuella uttryck.

Marx och politisk demokrati

I en offentlig debatt om marxismen i Lund 2003 (med mig och Svante Nordin) säger Liedman:

Jag kan lugnt säga att jag själv är anhängare av demokratin också i formell mening och har varit det länge – om jag nu någonsin varit något annat. För mig har till exempel yttrandefriheten alltid varit så central. (Marxismens filosofi. Apropos ett jubileum, 2007, s. 136)

Jag tror naturligtvis han fortfarande tycker som i citatet. Detta vill jag med den här skriften inte ifrågasätta. Min fråga är enbart vad hans nya läsare kan tänkas få sig till livs i demokratifrågan. Mitt svar är: ingenting. Liedman bara noterar att Marx åsikter om demokrati varierade. Här ett citat:

Marx har flera gånger uttryckt att allmän och lika rösträtt är ett viktigt steg på vägen mot ett annat samhälle. Nu [1875] förminskar han dess betydelse: sådant finns redan i Schweiz och USA, säger han. Det är en sanning med stor modifikation. Vi den tid som Marx skrev detta hade Schweiz en mycket speciell typ av demokrati, och i USA dröjde det länge innan alla män (i till exempel ursprungsbefolkningen och bland afroamerikanerna) kunde rösta i allmänna val. Alla kvinnor fick rösträtt 1920 i USA, 1971 i Schweiz.

Marx sätter här mindre tilltro till möjligheten att förändra samhället via valurnorna än han gjort under åren i Internationalen.[...] Men den uppfattning som han uttrycker i just sin kritik av Gothaprogrammet är inte heller den huggen i sten. (s. 623)

Denna tystnad från Liedmans sida är inte ett utslag av att han vill undvika att vara pekpinne för sina läsare. Ett flertal gånger påpekar han att Marx inte var speciellt framsynt vad gäller synen på kvinnan (t.ex. s. 113, 156, 262, 321, 561, 677). Det kan sammanfattas i: ”När det gällde kvinnornas ställning var Marx påfallande fåmäld” (s. 677). Men att Marx inte heller var framsynt vad gäller vikten av formell representativ demokrati påpekar Liedman aldrig.

Marx och marknaden

Under den tid jag var del av det sena 60-talets studentrörelse (1967–70) och medlem av Vänsterpartiet kommunisterna (1970–90), så ansåg jag i likhet med den traditionella marxismen, att efter kapitalism kommer, och bör komma, planekonomi. Sedan början av 90-talet är jag i praktiken socialdemokrat (numera också formellt), och anser att marknadsmekanismen bör bevaras men omgärdas av regleringar som syftar till en välfärdskapitalism med en demokratiskt implementerad jämlikhetsnorm.¹ Vad säger då Liedman om existensen av marknadsmekanismer efter kapitalismens avskaffande? Och vad säger Marx själv? Liedman uttryckte sig 2003 så här (och har inte ändrat åsikt sedan dess):

Ta till exempel detta med planekonomi. Jag kan inte se att det är något som Marx formulerar en klar ståndpunkt om. Han säger så lite om framtiden efter kapitalismen. Han vill inte skriva recept för framtidens soppkök, säger han. Jag kan inte säga att jag direkt saknar detta hos honom. För mig är han den store kritikern. (Marxismens filosofi. Apropos ett jubileum, 2007, s. 135)

Visst, Marx säger mycket lite om framtiden efter kapitalismen. Men jag tycker att Liedman i den nya boken borde säga något, eftersom han gör anspråk på att framställa Marx som en ”aktuell kritiker av dagens kapitalism”. Den som i politiken framför kritik mot en företeelse bör också kunna säga lite om hur ett bättre alternativ ser ut. Innan jag säger mer om Liedman i detta avseende, vill jag presentera min egen tolkning av hur Marx såg på marknadsmekanismer.

I *De ekonomisk-filosofiska manuskripten* (1844) går för Marx människans självförverkligande hand i hand med ett avskaffande av pengar och all varuproduktion. Men redan i *Kommunistiska manifestet* (1848) har han eventuellt övergivit denna åsikt. Här framställs kapitalismen inte bara som förtryckande, utan också som innehållande en mycket ljus sida, produktivkrafternas utveckling. Det kapitalistiska produktionssättet kommer emellertid att – och måste – sprängas för att människan ska kunna förverkliga sina inneboende möjligheter. Manifestet innehåller krav på förstatliganden, men säger inte något om huruvida staten ska låta delarna i det den äger konkurrensutsättas via en form av varuproduktion. *Kapitalet* (1867) går mycket lätt att läsa som om kapitalismen kommer att ersättas av ett samhälle utan marknadsmekanismer, men Marx säger *inte* uttryckligen detta. Inte heller följer det av boken att han logiskt sett måste vara emot alla former av marknadsmekanismer, ty han skiljer här nogsamt på enkel och kapitalistisk varuproduktion. Begreppen ”marknad” och ”kapitalism” är för Marx inte synonyma begrepp. Visserligen sade Marx å andra sidan inte heller att det kanske kunde finnas marknadsmekanismer i efterkapitalistiska samhällen, men det finns inget direkt begreppsvidrigt i att kalla sig både marxist och marknadssocialist. (En position som i Sverige företrätts av framför allt Johan Lönnroth, vice partiordförande i Vänsterpartiet 1993–2003.)

¹ Se t.ex. min *Välfärdskapitalism med jämlikhetsnorm?* (Tankeverksamhetens skriftserie 2013).

Alla de klassiska berömda marxisterna tolkade emellertid Marx som att kapitalismen skulle ersättas av en planekonomi eller en långtgående planhushållning, och så gjorde som sagt en gång i tiden också jag. Var ställer sig då Liedman i denna diskussion? Till min stora förvåning påpekar han aldrig att Marx begreppsligt håller isär marknad och kapitalism. Och till min ännu större förvåning skriver han ibland på ett sätt som direkt inbjuder läsaren att identifiera all marknadsekonomi med kapitalistisk ekonomi. När han skriver att Marx är ”handfast och direkt nog att inspirera till dagsaktuell kritik av kapitalismens senaste bravader, politikens tillkortakommanden och de nutida makthavnarnas knäfall inför en fetisch som Marknaden” (s. 682), så tycker jag han felaktigt framställer Marx kapitalismkritik som en allmän marknadskritik.

Marx Kapitalet och den moderna kapitalismens pengar

Jag har läst åtskilliga skribenter som tycks mena, att eftersom Marx kunde förutse både globaliseringen och kapitalismens krisbenägenhet, så kan vi genom att läsa honom lära oss mycket om hur vi bör hantera dagens ekonomiska kriser. Liedman är en av dessa. Han skriver:

Idag är världen globaliserad på samma sätt som den var före 1914. Kommunikationerna går bara så mycket snabbare; men det är en gradskillnad, inte en artskillnad. (s. 682–3)

Snarare gäller oenigheten om de grundläggande teoretiska antaganden som Marx gjorde måste förändras på något genomgripande sätt för att kunna kasta ljus över ett senare skede i utvecklingen. Har elektroniken och biotekniken inneburit att teorin om kapitalet måste gjutas om på något sätt?

I en mening är svaret nej: vi har under de senaste decennierna bara bevittnat ännu ett stort steg i produktivkraftens utveckling. Pengarna har blivit ännu mer abstrakta genom datorerna, men deras roll är i princip densamma. (s. 497)

Jag anser att Liedman här inte bara har fel, utan också sviker sin idol Karl Marx uppmaning att alltid vara känslig för historisk förändring. Marx skiljer i första kapitlet av *Kapitalet* mellan fyra olika värdeformer:

- (i) *den enkla värdeformen*
- (ii) *den utvecklade värdeformen*
- (iii) *den allmänna värdeformen*
- (iv) *penningformen.*

Den enkla värdeformen finns i ren byteshandel av två konkreta objekt, vilka de bytande senare direkt kan konsumera/bruka; bytesobjekten har i Marx terminologi direkt *bruksvärde* för mottagaren. I den utvecklade värdeformen kan alla i en hel grupp av individer relatera *bytesvärdet* på sina egna varor till *en* viss bestämd slags konkret vara; och i den allmänna värdeformen har denna vara kommit att fungera som det vi idag kallar pengar. Penningformen skiljer sig från den allmänna värdeformen genom att pengar inte för någon person har något direkt bruksvärde (konsumtionsvärde). Det är mer än en gradskillnad mellan värdeformerna, och det är bara med

penningformen som grundval som enligt Marx kapitalismen kan uppstå (och jag tror detsamma).

Den värdeform Marx kallar penningformen skulle jag vilja kalla *den basala penningformen*. Den har som sin grund guldmyntfoten eller en annan liknande myntfot, och det var den enda penningform Marx kände till. Men därefter har åtminstone två nya värdeformer sett dagens ljus:

- (v) *fiatpengar*
eller pengar med ”pappersmyntfot”, dvs. pengar vars värde är omöjligt att återföra på någon slags konkreta värdefulla objekt av typ guld, utan vars värde enbart är förankrat i dekret från och tillit till en viss samhällelig institution;
- (vi) *kontopengar*
pengar som folk inte har i plånboken eller kassaskåpet, utan som enbart finns som tillgodohavanden någonstans, men som ändå kan användas direkt vid köp och försäljning – i det kontantlösa samhället finns bara kontopengar.

Skillnaden mellan pengar som är fiat-och-kontopengar och pengar som tillhör den basala penningformen, torde vara lika stor som skillnaden mellan det Marx kallar penningformen och den allmänna värdeformen. Den uppgradering av Marx värdeformslista jag gjort, har jag inte sett någon annanstans. Det beror på, inbillar jag mig, att de flesta ekonomer som studerar dagens ekonomi inte alls bryr sig om Marx, och att det fåtal som gör det allt för strikt håller sig till vad Marx säger i *Kapitalet*, och därför inte bryr sig om det som är nytt i dagens värdeformer.

I samhällen som domineras av fiat-och-kontopengar kan ansvarsfulla politiker helt enkelt inte låta storbanker gå i konkurs mer än i undantagsfall. Sedan må bankernas direktörer och styrelseledamöter vara hur giriga och samhälleligt ansvarslösa som helst. De måste tämjas på annat sätt. Att den utomsocialdemokratiska vänstern är av annan uppfattning förvånar mig inte. Och av Liedman får de ingen hjälp att komma ur sin villfarelse. Snarare motsatsen.

Liedman och boken Positivism och marxism

På den tid Liedman inte skiljde på marxism och engelsism, och med sitt nutida språkbruk själv var engelsist, skrev han så här:

Men även om redan termen ”marxism” och dess likar är föremål för strider och omprövningar, så finns det väl i alla fall något som förenar dem som anser sig på ett eller annat sätt arbeta i traditionen (eller traditionerna) från Karl Marx?

Ja, det vill jag med bestämdhet hävda.

Citatet är från den fjärde och sista upplagan av min och Liedmans bok *Positivism och marxism* (1993, s. 142–3). En bok vars delar vi skrev helt var för sig, men där vi först fick kommentera och sedan godkänna den andres del; vi har aldrig haft någon personlig relation utöver detta boksamarbete. Liedman skrev enbart om marxismen, men jag, som framgår inuti i boken, skrev

om "Anglosaxisk vetenskapsteori" i allmänhet.² Boken låg verkligen rätt i tiden, och första upplagan (1972) blev en succé. Den blev snabbt kurslitteratur på åtskilliga humanistiska och samhällsvetenskapliga institutioner, och fortsatte att så vara tills långt in på 90-talet.

Med början i den andra upplagan (1981) uppstår en liten överlappning mellan min och Liedmans del. Marxismen hade börjat diskuteras inom analytisk filosofi; en riktning som tidigare skytt all marxism som pesten. Snart skapades begreppet "analytisk marxism" (de främsta företrädarna är också kända under beteckningen "Septembergruppen"). Liedman var helt ointresserad av denna marxism, och det föll därför på min lott att presentera den; något som jag gärna gjorde.

Grundtanken i den analytiska marxismen är att marxismen måste betraktas som vilken annan teoribyggnad som helst, och därmed underkastas samma försök till begreppspreciseringar, konsistens och empirisk hållbarhet som dessa. Riktningen var redan från början splittrad i motstridande uppfattningar om hur man bäst skulle få teoretisk ordning på marxismen; alldeles speciellt var det stor skillnad mellan Jon Elsters försök att inympa spelteori i marxismen och G.A. Cohens försök att infoga historiematerialismen i en funktionalistisk förklaringsmodell. Själv delade jag helt den analytiska marxismens allmänna inställning till marxismen, men anslöt mig varken till Elsters eller Cohens synsätt.³

Hur tar sig då Liedman an den analytiska marxismen i sin nya Marxbok? Den nämns kortfattat på tre ställen (s. 18, 413, 688). Om den norske Marxexperten Jon Elster, som har lika mycket detaljkunskap om Marx alla skrifter som Liedman har, säger Liedman, att han skriver med "den analytiska filosofins sedvanliga dygd – ordning och klarhet – men också dess brist – von oben-attityden till studieobjektet" (s. 18). Jag baxnar lite. Detta sägs alltså av den Liedman som numera förkastar all traditionell marxism och ger den epitetet engelsism. Detta är väl minst lika mycket av en von oben-attityd som den han tillskriver den analytiska marxismen. Det vilar något oförlöst över Liedmans försök att förvandla all marxism till engelsism, men ändå låta Marx sitta kvar på sin gamla piedestal.

En fråga som Liedmans behandling av den analytiska marxismen reser är: hur ser han nu själv i ljuset av sin förvandling av marxism till engelsism på sina framställningar av marxismen i *Positivism och marxism*? Om detta inte ett ord. Och denna tystnad är inte någon tillfällighet. I sin

² Egentligen borde inte den citerade boken kallas för den fjärde upplagan, ty den första hette *Positivism, marxism, kritisk teori. Riktningar inom modern vetenskapsfilosofi*, 1972, och hade ytterligare en författare, Ragnvald Kalleberg; han skrev avsnittet om kritisk teori, dvs. Frankfurtskolan. År 1981 var det dags för en andra och ordentligt omarbetad upplaga, i vilken avsnittet om kritisk teori inte längre fick en egen plats, och Kalleberg därmed försvann. Varför den ursprunglige initiativtagaren, Kurt Aspelin, gjorde på detta sätt vet jag inte. Jag bara blev tillfrågad om jag godkände det, och eftersom det inte påverkade min del hade jag inget att invända. Och nu skapades den mycket slagkraftiga titeln *Positivism och marxism*. Succén fortsatte, och 1987 kom en tredje upplaga med några nyskrivna avsnitt. Den fjärde upplagan är en ren kopia av den tredje.

³ Jag publicerade fyra uppsatser i denna anda: (i) "Kritiska synpunkter på den klassiska dialektiska materialismen" i antologin *Marxismens filosofi*, 1979; (ii) "Marxism och empiri" i tidskriften *Zenit* 4/1980; (iii) "Manifest för en reviderad marxism", *Zenit* 5/1982; och (iv) "Testuggning" i boken *Frihetens former. En vänbok till Sven-Eric Liedman*, 1989.

självbiografi *Blickar tillbaka* (2008) nämner han inte heller boken. I ett drygt 60-sidigt avsnitt betitlat "Göteborg" redogör han för de böcker och några uppsatser som han skrev på 1970- och 1980-talet, men inte för sin halva av *Positivism och marxism*. Det går inte att förstå på annat sätt än att han numera tar avstånd från dessa marxism-presentationer, och det är han naturligtvis fri att göra. Men att han i en stor självbiografi undanhåller läsarna denna bit i sitt livs intellektuella förlopp, det finner jag högst anmärkningsvärt. Och jag tycker det hade varit allmänmänskligt klädsamt, om han i den nya Marxboken talat om att han faktiskt själv under en lång period var engelsist.

Marxismen-liedmanismen

Liedman dömer ut alla som försökt göra ett system utifrån en eller flera av Marx skrifter. De beskylls för engelsism. Vad sätter han då istället? Jag vill lyfta fram en av sakerna. Han säger i inledningskapitlet:

På en rad punkter tror jag mig om att kunna förnya bilden av tänkaren och forskaren Marx. [...] Över huvud tror jag mig om att kunna klargöra hans förhållande till de filosofiska föregångarna, i synnerhet Hegel och dennes begreppsapparat. (s. 21)

Redan i sin bok *Motsatsernas spel. Friedrich Engels och 1800-talets vetenskap* (1977) försöker Liedman tolka marxismen i ljuset av ett slags aristoteliskt form-materia- eller form-innehåll-tänkande. Aristoteles anser att allt aktuellt existerande innehåller en kombination av form och materia, men också att ovanpå en sådan kombination en ny form kan uppstå, varvid hela den gamla form-materia-kombinationen blir materia för den nya formen. Liedman fortsätter att driva denna ansats i boken *Stenarna i själen. Form och materia från antiken till idag* (2006). Sjunde kapitlet heter "Samhället som form och som innehåll"; där avhandlas Marx och Engels, och där hävdar han att till skillnad från honom "den överväldigande majoriteten av Marxläsare fäst [alltför] lite avseende vid de små orden 'form' och 'innehåll'" (s. 315).

Denna Marxtolkning tar han med sig in i den nya boken (s. 476–81), och det är den han sätter mot "i synnerhet Hegel och dennes begreppsapparat". Med tanke på Liedmans avfärdande av all engelsism, är det märkligt att han kvarhåller denna tolkning, eftersom den också går att påföra Engels. Jag vill inte helt döma ut ansatsen i fråga, mina egna åsikter är inte väsensskilda från Liedmans, men jag tycker att han inte får riktig ordning på sin ansats. Den innehåller åtminstone en lätt kritiserbar punkt, vilken jag långt tidigare försökt få honom att begrunda. Så här skrev jag en gång i tiden i en recension av *Motsatsernas spel* (vilken avslutas med en förhoppning om att boken trots detta ska bli översatt till något stort språk):

[Liedman] anser, att Engels' problem med hur relationerna mellan de olika existensnivåerna [t.ex. den fysikaliska och den samhälleliga] generellt ser ut är i stort sett samma problem som frågan hur relationen mellan bas och överbyggnad ser ut. Det skulle vara samma dialektikproblem i båda fallen. Här tror jag Liedman har helt fel. Basen kan lika lite existera utan en överbyggnad som en överbyggnad kan existera utan bas. Däremot kan naturligtvis den fysikaliska nivån existera utan att det finns någon samhällelig nivå, medan det motsatta förhållandet är omöjligt. (Bokcafés månadsbulletin jan/feb 1978, s. 14)

Liedman förkastar alltså numera alla traditionella former av marxism, kvar blir endast delar av Marx förstådda på det liedmanska sätt jag nyss i korthet presenterat. Och så må han tycka. Men att ge alla andra former av marxism beteckningen *engelsism* är gravt missvisande. Termen passar bra på den gamla Sovjetmarxismen, men den passar överhuvudtaget inte på t.ex. Frankfurtskolans marxism, vilken är ett enda stort avståndstagande från Engels. Detta vet förstås Liedman. Varför han i sin etikettering förtränger denna sin kunskap är mig en gåta.

Ur svenskt perspektiv finns det dessutom anledning notera, att Liedman med bara några enkla rader föser Marxkännaren och den verkliga *Kapitalet*-experten Mats Lindberg åt sidan.⁴ Med Liedmans sätt att skriva framstår också han felaktigt som engelsist.

Lindberg har nyligen till en nyutgåva (2013) av *Kapitalets* första volym skrivit *Inledning till Kapitalet*,⁵ och han ser med rätta Marx som en av samhällsvetenskapernas stora klassiker. Hans målsättning är att få dagens studenter och forskarstuderande i samhällsvetenskap att läsa och begrunda också Marx. Men samtidigt få dem att inse att just *Kapitalet* primärt är ett vetenskapligt syftande verk ”som målar upp en abstrakt modellsituation av renodlad kapitalism när den *inte* är inbäddad på det sätt som har varit vanligt de senaste 100 åren” (s. VII). Teorin ”förutsätter därför kompletterande teman och perspektiv för att kunna analysera faktiska, konkreta samhällen” (s. XXXVI). Så anser också jag; och vill ta tillfället i akt att dessutom påpeka följande: modellen i *Kapitalet* innehåller inte heller några variabler för utrikeshandel och internationella kapitalrörelser.

Detta modellsynsätt finns inte sammanfattat hos Engels, men är av Marx på flera ställen i *Kapitalet* klart formulerat. Liedman berör överhuvudtaget inte problematiken.

Helt i samsyn med Liedman skriver Lindberg: ”Jag vill i denna inledning presentera Marx som den öppna och kritiska samhällsforskare han var. [...] Vi är [nu] också befriade från de olika ’marxismer’ som med tendentiösa tolkningar har lagt en mystisk slöja av helighet över Marx liv och verk, eller har stängt in honom i det ena eller andra slutna filosofiska rummet” (s. IX).

Jag citerar nu *allt* Liedman säger om Lindberg, och i vilket han utan vidare reducerar dennes kunskaper om Marx till ”en intressant synpunkt” som inte återfinns hos Marx:

I Sverige har statsvetaren Mats Lindberg (tidigare Dahlkvist) sökt förena Marx tänkande med såväl en reformistisk socialdemokrati som en modern institutionalistisk samhällsvetenskap. Den senare innebär att ekonomin i ett samhälle inte kan förstås isolerad utan måste sättas i relation till alla samhällets olika institutioner – även de politiska. Det är en intressant synpunkt, men genom den sällas Marx till en tradition som tog sin början först efter hans tid. (s. 582)

⁴ Se t.ex. Lindbergs *Att studera Kapitalet* (1978 och 2013).

⁵ Finns också som särtryck (Arkiv förlag 2013).

Jag vill påpeka och kraftigt betona att avslutningen – ”sällas Marx till en tradition som tog sin början först efter hans död” – i minst lika hög grad gäller Liedmans Marxtolkning som Lindbergs. Liedman står lika litet som någon annan i någon mystisk direktkontakt med Marx. Han har inte hört Marx säga: ”Tack Sven-Eric, för att någon äntligen betonar de textställen där jag använder begreppen ’form’ och ’innehåll’; synd att jag aldrig själv på minsta sätt hade Lindbergs intressanta synpunkt i åtanke.”

Med tanke på alla de friheter Liedman tar sig, tar jag mig friheten att döpa hans framställning av Marx till *marxismen-liedmanismen*.

Avslutningsvis

Liedmans tystnad kring frågorna om mänskliga rättigheter, politisk demokrati, eventuella marknadsmekanismer i ett efterkapitalistiskt samhälle och det historiskt säregna i dagens penningformer, det passar bra ihop med motsvarande tystnad hos den utomsocialdemokratiska vänstern. Förmodligen kommer många inom denna att med entusiasm omfamna Liedmans bok och marxismen-liedmanismen. Utifrån vad jag tror mig förstå av dagens ungdomskultur, så står homogena teoribyggnader inte högt i kurs, och splittrade personliga identiteter är ofta på tapeten. Refrängen i den låt som 2015 röstades fram till vinnare av Eurovision Song Contest (”Heroes”) handlar inte om kärlek, förälskelse eller relationsproblem, utan börjar så här: ”We are the heroes of our time. But we’re dancing with the demons in our minds.” Många i dagens unga vänster torde välkomna att bilden av Marx förvandlas från en man gjuten i ett stycke till en man med Faustliknande psykologiska problem, liksom att teoribyggnaden marxismen försvinner utan att personen Marx avförtrollas.⁶

Sven-Eric Liedman har kanske en andra gång i livet kommit helt i takt med tidsandan hos en ung utomsocialdemokratisk vänster. Den idé han idag har om vad man ska lära av Marx har precis lyft från marken. Hoppas den inte får luft under vingarna.

⁶ För en bra ”avförtrollande” framställning av Marx, se Anders Nilsson och Örjan Nyström, ”Vad har socialdemokraterna att lära av Karl Marx?”, uppsats i skriften *Sommarlektyr* (Tankeverksamhetens skriftserie 2015).